

A Sátán és az emberi természet

Földi paradicsom csak ott lehet, mondja Füst Milán, ahol pokol is van. Azok, akik ma jó barátaink, és kedves arcukat mutatják felénk, holnap lehet, hogy ellenségeinkké válnak, és képesek a legnagyobb szörnyűségeket elkövetni ellenünk. Mindez magunkra is vonatkozatható. Hol a jó, hol a gonosz kerekedik felül bennünk, mindkettő ott tanyázik lelkünkben, és a körülményektől függően hol ez, hol amaz kerekedik felül. Olykor

szorulnának. Ennek a lelki egyensúlyvesztésnek a hátterében azonban, amit a modern kor embere egyébként szívesen nevez betegségnek, a lélek legmélyebb bugyraiban legtöbbször olyasmi rejlik, amit hétköznapi nyelven egyszerűen csak gonoszságnak szoktunk nevezni.

Igen, az embereken a gonosz kerekedett felül, a rossz uralja lelkünket, amit a modern társadalmak, úgy tűnik, nem képesek hatékonyan kezelni. De hát mi a

lelkét nyomja, és ami a világban van, minden, ami alantas és ártalmas, nyilvánvalóan valamilyen gonosz Szellemnek a műve. A sok szenvedés, nyomorúság, pusztulás csakis valamilyen undorító, visszataszító lénytől, a Sátántól eredhet.

Így összpontosult a lélek bugyraiban rejlő minden gonoszság egy képzeletbeli lény köré, ahogyan a jóság és a szeretet is egy magasztos lény, Isten személyében nyert kifejezést. A kivetítés révén a jó és a rossz közötti küzdelem az ember lelkéből mintegy áttevődött a közösség, a kultúra színterére, amelyben olykor szinte apokaliptikus méreteket ölt a jót és a rosszat megtestesítő Szellemek gigantikus küzdelme.

Kétségtelen, hogy ennek a belső konfliktusnak a kivetítése a külső világba az emberi civilizáció kialakulásában nagy előrelépést jelentett. Ezzel a zseniális lépéssel az embernek három legyet sikerült ütnie egy csapással. Közös üggyé tette a jó és a gonosz mibenlétének mindenkor megítélését. Társadalmilag kezelhetőbbé tette az emberben rejlő pusztító erőket. És végül a viselkedés normatív szabályozásával jelentős mértékben csökkentette a cselekvési bizonytalanságból származó szorongást és feszültséget.

Ennek ellenére sem lehet a kérdés megnyugtató megoldásáról beszélni, hiszen a történelem másból sem áll, mint erőszakból, vérontásból, a gonosz szellem átokfutásából. Talán azért nem sikerült, mert a gonoszság kivetítésével és „társadalmasítás”-ával az ember a kelletnél nagyobb gondot vett le a nyakáról.

A Gonoszt az embernek sikerült saját lelkéből kivetíteni, s így látszólag megszabadulni tőle, de ezzel együtt megszabadult a döntéssel járó felelősségvállalás, s vele együtt a következmények mérlegelésének a nyomasztó terhe alól. Az egyéni felelősségvállalás terhe és kényszere nélkül viszont a társadalomnak a gonosz szellemet a legnagyobb erőfeszítések árán sem sikerül kiiktatnia vagy megszelídítenie. Különböző kultúrák különbözőképpen próbálták ezt megoldani – ám egyaránt eredménytelenül. Ki tudná megmondani, hogy ennek a sikertelenségnek a következményeként hány ember szenvedett embertársai részéről kínhalált, hányat feszítettek keresztre, ostoroztak halálra, nyúztak meg elevenen, hányat törték kerékbe, vetettek máglyára, gáz-

Szalma Viktória illusztrációja

elég, hogy bal lábbal keljünk fel, és a tegnap még kedves szomszédunk, munkatársunk, kollégánk egyszeriben ellenfelünk lesz, akivel szemben engesztelhetetlen gyűlöletet érzünk, s akinek, ha tehetnénk, talán a nyakát is kitekernénk.

A mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy soha nem látott méreteket öltött az összezavarodott és egymással hadat viselő emberek száma. Közülük sokan annyira elvesztették lábuk alól a talajt, hogy kétségkívül pszichiátriai kezelésre

Gonosz? Milyen sötét végzet kerítette hatalmába az embereket?

Az ember történelme során hamar rájött arra a felismerésre, hogy szorongását úgy tudja a legkönnyebben csökkenteni, ha kivetíti magából, és megszemélyesíti. Ily módon próbált megszabadulni rossz érzéseitől, ellenséges indulataitól, pusztító szenvedélyeitől, amelyek ősidők óta borzadályal, bizonytalansággal, szorongással töltik ki a lelkét. Véltetően úgy okoskodott, hogy mind az a rossz, ami a

kamrába, meszesgödörbe. A történelem vérrel íródott: szinte másból sem áll, csak vérontásból, háborúkból, gyilkosságokból, erőszakból, legjobb esetben a gyengébbek könyörtelen elnyomásából és kihasználásából.

Ma már tudjuk, hogy a mérhetetlen szenvedés és nyomorúság okozói nem a gonosz szellemek, hanem többnyire maguk az emberek. Nem elég, hogy az emberiség idegen és kegyetlen világban él, amelyben ki van szolgáltatva a természet szeszélyeinek, betegségeknek, éhínségnek, természeti katasztrófáknak és a kérelhetetlen halálnak, de maga a külső világ erőivel szemben felépített szellemi világ is veszélyes. A közösség kultúrája, vallása, morálja nem mindig tud érvényt szerezni az önmaga alkotta erkölcsi normáknak.

Azt is tudjuk, hogy a megszemélyesített Gonoszra korántsem szabad úgy tekinteni, mint pusztán a képzelet szüleményére. A Gonosz nem csak az ember pusztító hajlamainak az allegóriája, amit a keresztény kultúrában a Sátán szimbolizál, hanem gyakran tényleges személyi tulajdonság, amihez viszont nem tudjuk, hogyan kell viszonyulnunk.

Ennek a világban elharapódzó pusztító erőnek a gyakorisága láttán számos bölcselő arra a következtetésre jutott, hogy az ember eredendően, természeténél fogva gonosz és kártékony: „Született gyilkos, akit kedvenc időtöltésétől csak a többi, még hatalmasabb gyilkosoktól való félelem képes visszatartani”. (Erich Fromm: Az emberi szív, Háttér Kiadó, Budapest, 1998) Megeshet, mondja Fromm, hogy személyes ismerőseink közt is akad néhány potenciális vagy valóságos gyilkos és szadista, akik éppen olyan könyörtelenek, mint Sztálin és Hitler volt, csak éppen nincsenek abban a helyzetben, hogy hajlamaik szerint éljenek, „kimutassák a foguk fehérjét”.

De vajon csakugyan egyaránt ott lakozik-e minden ember lelkében a vérengző hajlam, vagy ez csak a gonosz emberek sajátja?

Az Őszövetség szerint minden emberben egyaránt megvan a jóra és a rosszra való képesség, és mindenkinek magának kell választania jó és rossz között. Ebbe a választásba senki ember fia, maga Isten sem avatkozik bele, legfeljebb azzal segít, hogy különböző erkölcsi szabályok révén segít felismerni a jót, illetve tudomásunkra hozni a rosszat. Ennek ellenére a keresztény kultúra kialakulása során inkább felülkerekedett az a vélemény, hogy ősapánk engedetlen természete jellemzi minden későbbi leszármazottját, vagyis mindannyian eredendően bűnösök vagyunk. Sőt, utóbb az embert már korántsem csupán az eredendő bűn miatt

tartották gonosznak, hanem azért, mert – miként Fromm írja – „képtelen fölébe kerekedni tulajdon romlottságának”. Krisztus kínhalála megváltást kínál ugyan mindazoknak, akik Krisztust elfogadják, csak hogy ez a felfogás tudvalevően alapvetően távol áll a gonosz emberek lelki alkatától.

A keresztény tanítással szemben a felvilágosodás gondolkodói azt állították, hogy az emberek eredendően jónak születnek, és kizárólag a körülmények következtében válnak gonosszá. Ezáltal az ember ismét felmentést talál a maga számára. Íme, nem rajta állnak a dolgok. Nem vethető semmi a szemére, hiszen ott, ahol a Gonosz felüti a fejét, nem kötelező lelkiismereti vizsgát tartani, hanem a körülményeken kell változtatni.

Ez a naiv jóhiszeműség a XX. század végére aztán ismét szétfoszott. Milliók értelmetlen pusztulása és a mérhetetlen szenvedés nyomán, amit ez a század hozott magával, alapjaiban rendült meg az ember jóságába vetett hit. Sokan úgy vélik, hogy végérvényesen bizonyosságot nyert az emberi természet romlottsága, amelyhez képest az eredendő bűn elhalványul.

Az ember természetére vonatkozóan tulajdonképpen az érintett tudomány, a lélektan sem találta meg a megnyugtató választ. Az ember jóra, illetve rosszra való hajlandóságát illetően a szakemberek véleménye megoszlik. Vannak, akik megőrizték az emberi jóságba vetett hitüket, azzal, hogy a XX. században lezajlott vérengzéseket néhány gonosz ember (Hitler, Sztálin) művének tekintik. Mások óvakodnak attól, hogy lekicsinyeljék az emberekben rejlő gonosszságot, hiszen a tömeggyilkosságokat és embertársaik kínzását korábban jóra valónak tűnt emberek sokasága követte el, még hozzá készségesen. Éppen ez utóbbi felismerésből kifolyólag vannak aztán, akik kifejezetten borúlátóak az emberben rejlő romboló hajlamokat illetően. Úgy vélik,

hogy az emberek alapvetően könyörtelenek, akik természetüknél fogva hajlanak a gyilkosságra és vérengzésre.

Mi az igazság? A helyes választ senki sem tudja. Lehetséges, hogy azok járnak legközelebb az igazsághoz, akik azt vallják, hogy a gonosz emberek semmiben sem különböznek az átlagtól, a mindennapi életben ugyanolyan mértékben cselekszenek jót és rosszat, mint mások. Amint azonban hatalmi pozícióba kerülnek, ahonnét többet tudnak másoknak ártani, ezt általában meg is teszik. Más szóval, a gonosszág titkát nem csak az emberi lelkekben kell keresni, hanem a hatalom természetében, pontosabban a hatalom társadalmi megosztásában és ellenőrzésében. Azok az emberek, akik a polgári életben csak vetélytársaikat tiporják sárba, ha pártok, országok élére kerülnek, amennyiben cselekvési szabadságukat nem korlátozza semmi, pontosan annyit fognak ártani, amennyi hatalom összpontosul a kezükben: könyörtelenül kizsákmányolnak és meggyötörnek mindenkit, akit lehet, milliókat semmisítenek meg, vagy akár az egész emberi nemet is eltörölhetik a föld színéről.

Nem a szadisták és a gonosztevők jelentik tehát a legnagyobb veszélyt az emberiségre nézve – mondja Fromm ez utóbbi nézet képviselőjeként –, hanem a rendkívüli hatalomhoz jutott mindennapi ember. Persze ahhoz, hogy a pokol elszabaduljon, az is szükséges, hogy a hatalmon levők az alantas célok érdekében a mindennapi emberek sokaságában felkorbácsolják a gyűlölet, a rombolás szenvedélyét.

Csak hogy a helyzet korántsem ilyen egyszerű. A mindennapi életben ugyanis egyaránt kínálkozik alkalom kegyetlenkedésre mindenki részére, mégsem él minden ember ezzel a lehetőséggel. Mint ahogy a hatalom sem részigíti meg mindenkit egyenlő mértékben.

Az emberek közé nem lehet minden további nélkül egyenlőséget tenni. Ahogyan vannak ostoba és okos, erős és gyenge emberek, úgy bizonyára vannak rossz és jó emberek is. A személyiség mély rétegeiben rejlő egyéni eltérések különböző emberek számára nem egyforma késztetést jelentenek arra, hogy valami jót cselekedjenek, vagy éppen ellenkezőleg, hogy romboljanak és gyűlöljenek. Bizonyára így van ez az idők kezdete óta, és így is marad az idők végezetéig. Nem árt tehát közelebből szemügyre venni azokat az embereket, akik a gonosszal kötötték szövetséget. A Sátán pszichoszindrómájának a kifejtése azonban már egy újabb tanulmányt igényel.

Dr. HÓDI Sándor